

Saša Nedeljković

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
snedeljk@f.bg.ac.rs*

**Biografija kao paradigma etničke i nacionalne
emancipacije: životna priča Crnogorca iz Lovćenca
kao izvor za proučavanje etniciteta i nacionalizma
Crnogoraca u Vojvodini***

Apstrakt: U ovom radu je učinjen pokušaj da se dosadašnja znanja stečena o crnogorskoj zajednici u Srbiji upotpune analizom životne priče jednog Crnogorca koji živi u ruralnoj sredini u Vojvodini. Želeći da problematizujem biografski metod, i da rezultate dobijene na taj način uporedim sa rezultatima dobijenim na drugi način, posegao sam za beleženjem i analizom jedne paradigmatične životne priče. Ta životna priča pokazuje sve do sada uočene sindrome vezane za identitet proučavane zajednice, i dodatno osvetljava pojedine aspekte tog identiteta. Na osnovu nje dobijeni su modeli recepcije, prerade i razrade utisaka i predstava koji se distribuiraju na institucionalnom ili grupnom nivou identifikacije.

Ključne reči: Crnogorci, Lovćenac, Srbija, identitet, biografija, studija slučaja

Prihvatajući 2008. godine da učestvujem u međunarodnom naučnom projektu o "problematičnim" ili "dvosmislenim" nacionalnim identitetima u istočnoj Evropi nakon II svetskog rata, obavezao sam se da budem rukovodilac tima koji će se baviti crnogorskim nacionalnim identitetom. Budući stanovnik Srbije, bez direktnih ili proverljivih etničkih veza sa stanovništvom Crne Gore, na sebe sam preuzeo zadatak proučavanja Crnogoraca u Srbiji. Drugim članovima tima, koji su bili Crnogorci, prepustio sam da se bave Crnogorcima u Crnoj Gori, odnosno složenim istorijskim pitanjima. Da bih valjano izvršio svoj zadatak, morao sam da utvrdim i pomirim svoje afinitete i mogućnosti, s jedne strane, i zahteve učešća u projektu, s druge strane. Nisam sklon teškim i opštim temama, koje zahtevaju izuzetne sposobnosti sagledavanja geopolitičkih aspekata etničkih i nacionalnih identiteta, nego se trudim da se usmeravam

* Rad je rezultat istraživanja na projektu "Transformacija kulturnih identiteta u savremenoj Srbiji i Evropska unija", br. 177018 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

na lokalne ili regionalne procese, na interaktivni i individualni nivo identifikacije. Istini za volju, par puta sam odstupio od tog principa, i to baš u slučaju crnogorske etnogeneze (vidi Nedeljković 2007).

Budući da sam u trenutku započinjanja projekta donekle bio upoznat sa problemima identifikacije crnogorske zajednice u Srbiji, smatrao sam da moj zadatak treba da bude podeljen na nekoliko segmenata. Crnogorci su se u Srbiju doseljavali i masovno, kolonizacijom, ali i individualnim migracijama. Znao sam da su se Crnogorci naseljavali i u srpske gradove, ali i u srpska sela. Morao sam voditi računa i o tome da su doseljeni Crnogorci poreklom iz različitih oblasti Crne Gore, što značajno utiče na njihov identitet i ponašanje. Praveći zato model svog istraživanja, morao sam uzeti u obzir dva parametra: način i vreme migracije, s jedne strane, i mesto porekla i mesto doseljavanja, s druge strane. Zato se ispunjavanje mog istraživačkog zadatka sastojalo iz proučavanja sledećih užih problema: proučavanja identiteta crnogorskih doseljenika u srpske gradove, i proučavanja identiteta crnogorskih doseljenika u ruralne predele Srbije. Prvi segment sam morao da proučavam putem sakupljanja i analize narativa, tek delimično proveravanim analizom društvene prakse, dok sam u drugom delu, u slučaju ruralnih Crnogoraca u Srbiji, podjednaku pažnju mogao da posvetim i narativima i praksi. Osim toga, budući da postoje značajne razlike u etničkom ponašanju Crnogoraca u srpskim gradovima u odnosu na Crnogorce u srpskim selima, u selima sam mogao da proučavam i institucionalni nivo identifikacije, koji je u srpskim gradovima, što se crnogorske zajednice tiče, gotovo bespredmetan ili besmislen. Za teorijski okvir uzeo sam teorije o etnicitetu i teorije migracije i akulturacije.

Ispitujući crnogorske doseljenike u srpskim gradovima dobio sam lične priče, lična sećanja tek mestimično prožeta institucionalno ili nacionalno obojenim i/ili uslovljenim predstavama (vidi Nedeljković 2008; takođe Nedeljković 2009/a; Nedeljković 2009/b). Nacionalni simboli su u relativno malom obimu korišćeni prilikom sistematizacije i semiološke obrade događaja u sopstvenom životu, jer crnogorski doseljenici u srpske gradove uglavnom nisu udruženi i povezani po nacionalnoj liniji, te stoga nemaju direktan i definisan institucionalni ili normativni nivo identifikacije. Sasvim je drugačija situacija u srpskim selima, kada su Crnogorci u pitanju. Tragajući za reprezentativnom sredinom u tom smislu naišao sam na selo Lovćenac u Bačkoj (vidi Nedeljković 2010). To je jedino mesto u Srbiji gde Crnogorci čine većinu, mesto u kome su osnovane i Crnogorska partija i kulturno udruženje "Krstaš". To je centar konstruisanja crnogorskog nacionalnog identiteta u Srbiji. Tamo sam našao priličan broj modela identifikacije, složenu situacijsku upotrebu identiteta, sukobljenost različitih nivoa identifikacije i sl. Ono što je za Lovćenac karakteristično jeste regionalno poreklo stanovnika ("Stara Crna Gora"), što značajno utiče na vrstu i intenzitet njihovog nacionalnog identiteta. Iako sam sakupio značajnu količinu građe, nisam pomoću nje do kraja mogao da razumem kako se svi ti procesi koji su zapaženi na in-

stitucionalnom ili grupnom nivou prelamaju kroz lična iksustva, kako ih boje, u kojoj meri i na koji način dolazi do razrade i prerade utisaka koji pristižu s institucionalnih ili viših konceptualnih nivoa. Nedostajala mi je, dakle, još jedna dimenzija istraživanja, koja se tiče pronalaženja dubljih nivoa identifikacije, odnosno njihovo posmatranje kroz duži vremenski rok. To je značilo da treba da pokušam da istražujem i životne priče pripadnika proučavane zajednice. Iako sam to činio tokom svog istraživanja, nisam ih posmatrao odvojeno, već sam modele koje sam u njima nalazio sistematizovao i prezentovao u obliku kvantitativnih i kvalitativnih antropoloških izveštaja. Sada je trebalo da se vratim na te priče, na drugi način. Šta u tim pričama mogu da nađem što već nisam našao?

Parametri nacionalnog identiteta Crnogoraca baziraju se na nekoliko sindroma ili kompleksa koji su danas opšteprihvaćeni kao karakteristični za Crnogorce, i čine osnovu za stereotipe o njima. Ti parametri su donekle potvrđeni u mojim prethodnim istraživanjima. Kao prvo, identitet Crnogoraca je izuzetno složen, odnosno sastavljen je od slojeva koji su gotovo podjednako važni za samorazumevanje i samoprezentaciju. Tu su rodovski, bratstvenički, plemenski i narodni/nacionalni identitet. Ti identiteti često međusobno stoje u složenim, promenljivim i višedimenzionalnim odnosima, što omogućava veoma fleksibilnu situacijsku upotrebu identiteta Crnogoraca. Kao drugo, postoji viševekovno komuniciranje ili viševekovna identifikacija sa srpskim nacionalnim identitetom. Jedna od varijanti tog odnosa je izražena u uverenju da su Crnogorci etnički Srbi, koji su vrlo rano stekli sopstvenu državu i razvili poseban nacionalni identitet. Međutim, tokom istorije ta komunikacija je razvijana u više pravaca, tako da je neizvesno kako će se manifestovati u svakom pojedinačnom slučaju. Kao treće, crnogorski identitet povezuje se sa maskulinitetom, i on se javlja u raznim varijantama, najčešće povezan sa patrijarhalnim uređenjem i predstavama o herojstvu. Herojska etika i vulgarna maskulinitet često se javljaju u predstavama o Crnogorcima. Kao četvrto, etnički identitet Crnogoraca povezan je ili uslovljen ili zasnovan na regionalnim ili lokalnim identitetima. Etničke granice su se poklapale u prošlosti sa granicama lokalnih ili regionalnih celina, tako da su u periodu nakon razbijanja te šeme nastali složeni identifikacijski procesi koji na nejasan način objašnjavaju šta ko jeste u Crnoj Gori. Podela na četiri nahije, na Staru Crnu Goru i Brda, na zone Crne Gore (severna, središnja i južna), i tome slično, čine dodatni parametar koji nije uvek lako razumeti i uklopiti u etnički model, ali sa njim korespondira. Kao peto, problem religije Crnogoraca predstavlja poseban izazov, te stoga privlači i veliku pažnju. Osim što je tokom dobrog dela svoje istorije Crna Gora bila pod jurisdikcijom Srpske pravoslavne crkve, u njoj se razvijao poseban oblik religioznosti koji je objedinjavao univerzalnu i etničku religiju, ali i ateizam. Danas, sa dve glavne crkvene institucije (SPC i CPC), i nasleđem komunističkog ateizma, Crnogorci imaju velikih problema koje izazivaju time i istraživače da se prema problemu ideje religije odrede i da se njihov religiozni identitet

definiše. Kao šesto, sa predstavama o Crnogorcima u Srbiji naročito je povezana ideja o kriminalu koja na izvestan način proizlazi iz kompleksa maskuliniteta, ali i socijalnog banditizma koji je u prošlosti bio raširen u Crnoj Gori. Kao sedmo, tu je komunizam, kao jedan ideološki okvir u kome su Crnogorci najzad dospeli do emancipacije u SFRJ. Taj okvir objedinjuje ideju partizanskog pokreta, raskida s velikosrpskom hegemonijom, raskida sa SPC, i omogućavao je da Crnogorci, iako malobrojni, budu veoma uticajni u bivšoj SFRJ.

Sve gore pomenuto može da predstavlja polaznu osnovu za proučavanje svakog konkretnog modela identiteta Crnogoraca. Neke od navedenih karakteristika, ili možda stereotipa, nisu karakteristične samo za Crnogorce, i nisu vezane za sve Crnogorce u istoj meri, ali ovakva kombinacija bi trebalo da više odgovara Crnogorcima nego nekom drugom bliskom narodu. U srpskim gradovima, prilikom proučavanja biografija crnogorskih doseljenika, gotovo nigde nisam našao aktivnost i upotrebljivost svih pomenutih parametara koje sam ovde izložio: negde nedostaje izgrađen odnos prema CPC, negde prema komunizmu, a negde prema nižim ili užim oblicima etničkog identiteta (bratstvo, pleme). Razloge za to nalazim u dejstvu urbane sredine i činjenici da su ti ljudi došli individualnim migracijama, što je značajno oslabilo dejstvo nekih od pomenutih uticaja, te imalo efekta na izostanak formiranja kulturnog ili psihičkog sindroma.

Ono što nisam mogao da utvrdim jeste u kakvim odnosima pomenuti modeli ili parametri mogu međusobno da stoje, kako mogu da utiču jedan na drugog tokom trajanja jednog života, unutar jedne psihičke strukture koja je tokom godina izložena različitim iskušenjima. Zato je bilo potrebno da nađem sagovornika koji je u svom životu bio izložen svim pomenutim uticajima ili modelima, i u čijem životu su oni imali odgovarajuću dinamiku. Opravdanje za ovakav poduhvat našao sam u trećoj i šesto tački Langnesove i Frankove liste razloga za bavljenjem biografijama u antropologiji; jedna govori da su biografije značajne u svrhu proučavanja kulturnih promena, a druga da biografije mogu mnogo toga da nam kažu o neobičnim slučajevima ili primerima (vidi Crapanzano 1984, 954). Primer koji sam tražio bio je istovremeno i neobičan ili devijantan, ali i paradigmatičan, pa čak i reprezentativan u nekim svojim aspektima. Želeo sam da proučim jednu životnu priču kako bih utvrdio u kojoj meri je biografski metod validan za proučavanje date zajednice u datom periodu, odnosno da li može da bude za nju paradigmatičan.

Biografski metod kao antropološka dilema

Proučavanje životnih priča pojedinaca predstavlja jednu od važnih tema antropoloških debata preko koje se, u velikoj meri, utvrđuju značaj i ciljevi antropoloških istraživanja. Slušanje, beleženje i tumačenje životnih priča, osim toga, kombinuje pristupe nekoliko naučnih disciplina, odnosno to je metod kojim se

koristi više disciplina. Pre nego što neko posegne za ovim metodom, bitno je razmisliti o tome šta se postiže biografskim metodom, odnosno zašto se taj metod koristi, kao i kako taj metod treba primeniti; kako se taj metod koristi pri sakupljanju građe, i kako se ta građa može analizirati. Literatura je bogata primerima upotrebe ovog metoda, koji su u nejednakoj meri važni i korisni.

Nema sumnje da, uprkos problemima koji se javljaju prilikom njihovog sakupljanja i njihove obrade, životne priče predstavljaju veoma plodan izvor antropološke građe (vidi Crapazano 1984). Uz njihovu pomoć dobija se veoma vredna građa koja, uz posmatranje s učestvovanjem, pruža najbolju osnovu za proučavanje neke ljudske grupe ili zajednice, odnosno njene kulture. Zahtevnost primene ovog metoda bazira se na činjenici da ona zavisi, možda u većoj meri nego primena bilo kog drugog metoda, od tipa i intenziteta odnosa između istraživača i ispitanika, a koji se javljaju kao bitne odrednice ovakvog istraživanja. Naime, svaki razgovor ima svoju hemiju, predistoriju odnosno kontekst, i svaki je razgovor neponovljiv komunikacijski događaj koji donosi specifičan materijal, a deo tog materijala se neće nikada u tom obliku više javiti, bez obzira koliko puta ponavljali razgovor. Da bi neko ispričao životnu priču potrebno je da veruje sagovorniku i da ga uvažava. Vrsta i kvalitet građe zavise od pristupa istraživača ispitaniku, od njegovih konkretnih ciljeva, vremena koje ima, interesa ispitanika itd. Ne treba zaboraviti da su najbolje biografije one koje su rezultat procesa, odnosno rezultat većeg broja razgovora. Od posebne važnosti je, takođe, i teorijski instrumentarijum ili diskurs uz pomoć koga pokušavamo da tumačimo dobijenu građu, da joj damo smisao i/ili značenje. Kvalitet biografije nije apsolutan; on može da se pokaže kao visok samo u okviru jednog diskursa, i zato treba pravilno odabrati ispitanika, i tragati u njegovoj životnoj priči samo za određenim motivima.

Pisanje biografija se naročito pokazuje kao problematičan metod ukoliko se od njega očekuje da donese reprezentativnu građu, ukoliko se od jedne životne priče očekuje da donese znanja koja su bitna za razumevanje cele zajednice. S druge strane, životna priča pripadnika jedne zajednice može biti jako dobra ilustracija procesa koji su već proučeni na nivou zajednice, a radi provere određenih aspekata ili problema. Biografski metod može da se zasniva na dva različita epistemološka pristupa. Prvo, upotreba biografskog metoda može biti utemeljena na želji da se prouči jedna zajednica; životna priča jednog pripadnika te zajednice treba da bude osnov za proučavanje stilova života i vrednosti koji postoje u toj zajednici. Pojedinaac koji se u tom slučaju intervjuiše nije bitan, osim kao deo zajednice koja se proučava; on treba da bude reprezentativan ili paradigmatičan primer života ljudi u datoj zajednici. Drugo, biografski metod može da bude rezultat želje da se prikaže kako se pojedinac ne može svesti samo na skup grupnih identiteta. Njegovo pripadanje većem broju zajednica ili organizacija ne može do kraja da objasni ko on jeste, i šta čovek kao takav jeste. Životna priča treba da nam pokaže šta je to posebno u slučaju

tog čoveka, šta je to što njega čini ličnošću sa specifičnom sudbinom, uprkos tome što mnoge od svojih identiteta deli sa drugim, potpuno drugačijim ličnostima. Bitna razlika između ova dva pristupa je u tome što je jedan, uslovno rečeno, grupo-centričan, a drugi ego-centričan. Svaka biografija se u praksi pokazuje kao manje ili više srećan spoj ova dva pristupa.

Mene je u ovom posezanju za biografskim metodom naročito zanimalo da otkrijem i pokažem poziciju istraživača u procesu proučavanja ličnih priča, i da prikazem i analiziram njegov uticaj na tok razgovora i kvalitet dobijene građe. Moja pozicija prilikom ovog istraživanja bila je specifična. Rukovodio sam timom za istraživanje identiteta Crnogoraca, a samo ja u tom procesu nisam bio Crnogorac: ispitanici su bili Crnogorci, i moji saradnici su to bili, kao i dobar deo primarnih konzumenata studija koje su pisane na osnovu istraživanja. Imao sam mnogo prijatelja Crnogoraca koji su me već kritikovali zbog toga što proučavam Crnogorce, i što na taj način prikazujem sve njihove mane. Osim toga, ja sam bio gost zajednice čijeg sam člana želeo da intervjuišem, što znači da sam imao određene moralne dileme. Ja sam imao poziciju onoga što se u klasifikaciji proučavanja biografija naziva kulturnim biografom; mene jeste zanimala konkretna osoba, ali mi je bila bitna i paradigmatičnost njene biografije za proučavanje kulture i identiteta zajednice kojoj ona pripada.

Zanimalo me je da proverim da li jedna, na specifičan način odabrana, životna priča može da pokaže i objasni iste ili slične motive, teme i faktore, koje nalazimo i na grupnom nivou identifikacije. Drugim rečima, želeo sam da otkrijem da li, u kojoj meri i na koji način korespondiraju institucionalni i individualni nivo identifikacije, i da li je proučavanje životnih priča pravi okvir za otkrivanje i razumevanje tog problema. Na taj način želeo sam da dođem do određenih saznanja o povezanosti opštih društvenih procesa s intimnim, ličnim iskustvima. Osim toga, posle upoređivanja opštih utisaka o zajednici Crnogoraca u srpskim gradovima sa crnogorskom zajednicom u jednom srpskom selu, ovaj rad će poslužiti kao jedan od pokušaja da se isto to uradi i na individualnom planu: da opiše i analizira vrstu i stepen razlika između biografskih priča Crnogoraca u srpskim gradovima i Crnogoraca u srpskim selima.

Kod proučavanja biografija, osim na formalne aspekte (način pričanja, struktura priče, mesto, vreme), pažnja se mora posvetiti i suštinskim aspektima (motivi, ideje, vrednosti). Svoju analizu biografije uradiću u skladu sa modelom koji je ponudio Mendelbaum (vidi Mandelbaum 1973; takođe Zeitlyn 2008). Posmatraču dimenzije životne priče mog ispitanika (biološku, kulturnu i psiho-socijalnu), zatim njene obrte ili prekretnice, odnosno tačke tranzicije ili izbora, i na kraju njene adaptacije, koje se tiču usklađivanja ograničenosti socijalne pozicije i njenih dimenzija s događajima koji se manifestuju u prekretnicama koje su preduzete.

Zbog ograničenosti prostora, u ovom tekstu ću dati samo već prerađenu i interpretiranu životnu priču mog ispitanika, kombinovanu s analitičkim ko-

mentarima. To nije dobar način da se predstavi celokupno bogatstvo koje biografija sa sobom nosi, ali se ne mora nužno odraziti na kvalitet rezultata i na ostvarenost ciljeva ovog oglada.

Kontekst

Crnogorci naseljavaju mnoge ruralne oblasti Srbije, ali su meni, u identifikacijskom smislu, najzanimljiviji u dve sredine: u Vojvodini, i to posebno u Bačkoj, i u Petrovom selu u istočnoj Srbiji. Crnogorci u ove dve sredine veoma su odani matici, odnosno pokazuju relativno čvrstu rešenost da zadrže određenu distancu prema većinskom narodu u Srbiji. Međutim, ovi potonji su potomci Crnogoraca koji su doseljeni u prethodnom veku, i njihove etničke osobine su, kako su mi rekli, znatno bleđe od Crnogoraca u Lovćencu.¹ Područje Vojvodine je stoga jedinstveno po mogućnosti proučavanja identiteta posleratnih crnogorskih imigranata. U mnogim mestima Vojvodine nakon II svetskog rata došlo je do egzodusa Nemaca, koji su tu vekovima živeli, i koji su praktično u velikoj meri kreirali vojvođansku kulturu. Na njihovo mesto došli su kolonisti, uglavnom srpske i crnogorske nacionalnosti, iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i drugih pasivnih krajeva bivše SFRJ. Kriterijumi na osnovu kojih su ti doseljenici sticali pravo da se dosele ticao se tako regionalnog porekla, etničke pripadnosti, vrste i stepena učesća u partizanskom pokretu, odnosno u rezultatima koji su u okviru tog pokreta postignuti. Doseljenici su u novoj sredini zatekli malobrojne pripadnike nemačkih "starosedelaca", kao i izvestan broj Mađara, Slovaka, Ukrajinaca i Rusina koji su živeli u okruženju. Ta činjenica u velikoj meri odredila način života doseljenika, dobijajući danas novu dimenziju. Kolektivno pamćenje kolonista, s jedne strane, i nemačkih "emigranata", s druge strane, u nekim se stvarima podudaraju, ali se u mnogim stvarima pokazuju kao potpuno različiti. Ta različita viđenja prošlosti proizlaze iz različitih trenutnih interesa. Pamćenje se unutar svake od tih zajednica grana u nekoliko različitih smerova, i pruža pregršt elemenata za razne vidove konstruisanja prošlosti (vidi Kostić 1963).

Birajući lokaciju za istraživanje koja bi omogućila sagledavanje problema ruralnih Crnogoraca u Srbiji, zaključio sam da je selo Lovćenac u Bačkoj idealno. Potvrdu o tome da su Crnogorci u vojvođanskom selu Lovćenac jedna od krajnosti u pogledu modelovanja crnogorskog identiteta u Srbiji, našao sam na dve različite strane, u dve različite vrste izvora: jedan je bio u medijima, a drugi u retkim naučnim raspravama o ovoj temi (vidi Vasović 1959; takođe Petrović

¹ Da su ove dve grupe Crnogoraca slične, ili da imaju istu ili sličnu orijentaciju, dokaz je činjenica da tesno sarađuju na kulturnom planu. Predstavnici ove dve grupe se međusobno posećuju i pomažu.

1990). Znao sam da je većina stanovnika Lovćenca naseljena nakon II svetskog rata, da je poreklom iz okoline planine Lovćen (odnosno da je simbolički vezana za nju), da su ti ljudi uspeali da sačuvaju mnogo od elemenata "tradicionalnog" identiteta, da su uvučeni u političku igru između Crne Gore i Srbije, i da su iz Lovćenca prilikom doseljavanja kolonista proterani svi pripadnici nemačke manjine. Takođe sam znao da svojim aktivnostima predstavnici crnogorskih organizacija iz Lovćenca deluju na tri plana: oni pokušavaju da nađu svoje mesto kako na političkoj i kulturnoj sceni Srbije, tako i na političkoj i kulturnoj sceni Vojvodine, ali i na sceni Crne Gore. Ono što nisam znao jeste da je Lovćenac jedino mesto u Srbiji u kojem su Crnogorci većina, i da je to jedno od najnerazvijenijih mesta u Vojvodini (vidi Etnički mozaik Srbije 2004). Ove dve poslednje činjenice su se pokazale kao veoma bitne.

Poslednja, i jedina sistematska antropološka istraživanja identiteta stanovnika Lovćenca obavljena su pre više od dvadeset godina, znatno pre zahuktavanja procesa tranzicije i globalizacije, znatno pre ratova na teritoriji SFRJ, i znatno pre odvajanja Crne Gore od Srbije. Rezultati pomenutih istraživanja ticali su se, praktično, jednog drugačijeg doba i jedne drugačije zajednice. Istraživanja u Lovćencu obavljena su tom prilikom u sklopu širih istraživanja crnogorskih kolonista u Bačkoj, tako da je samom Lovćencu poklonjena velika, ali nedovoljna pažnja. Uz sve to, istraživanja koja su obavljena već su na izvestan način teorijski i metodološki zastarela. Pa ipak, ona predstavljaju solidnu polaznu osnovu.

Lična istorija istraživanja

Sa Lovćencem sam se prvi put susreo 1993. godine kada sam radio na jednom projektu za Jevrejsku opštinu u Beogradu. Cilj tog projekta bio je da se pronađu i popišu sva zaboravljena i zapuštena jevrejska groblja na teritoriji Vojvodine, kojih je bilo preko sedamdeset. Ispunjavajući taj zadatak dospeli smo i u Lovćenac. Iz tog perioda ostala mi je u svesti urezana jedna slika koja, iako mi se u početku činila potpuno neupotrebljivom, ipak nosi prilično složen i koristan etnografski materijal. Predsednik mesne zajednice u Lovćencu želeo je da našem timu predstavi svoje selo u što boljem svetlu, pa je stalno insistirao na tome da su Crnogorci u Lovćencu tolerantni. Ipak, tokom razgovora izleteo mu je podatak da su Crnogorci nakon doseljavanja odmah porušili dve reformističke crkve koje su izgradili Nemci pre dolaska kolonista. Tako je naš domaćin dezavuisao sam sebe, rekavši ipak dosta toga o sistemu vrednosti same zajednice, kao i o granicama i ideološkim uslovljenostima njene percepcije: rušenje crkvi u vreme bez vere nije bilo ništa strašno, tim pre što se radilo o crkvama "unutrašnjeg neprijatelja". Osim ove konstatacije, njemu nije promakla ni lepota jedne od članica našeg tima; odmah je pokušao da je nagovori da se upozna sa njegovim si-

nom, otvoreno izražavajući želju da mu ona postane snaja. Osim predsednika opštine u kancelariji je bio i jedan stari Crnogorac koji je, videvši u nama novu i dugo očekivanu publiku, za kratko vreme ispričao pregršt priča o podvizima Kenja Stankovića, crnogorskog junaka iz 19. veka; predsednik je na kraju morao da ga učutka. Ova slika podržava sve stereotipne predstave o Crnogorcima i nosi obilje informacija o sistemu vrednosti zajednice; patrijarhalno uređenje (sa izraženom maskulinom orijentacijom i seksizmom), komunistička ideologija uz naglašen ateizam, okrenutost podvizima u prošlosti sa velikom dozom ponosa i lokalnosti, itd. Nisam tada čuo bilo šta što je moglo da nagovesti postojanje potrebe za kulturnom i političkom emancipacijom Crnogoraca, a nije bilo reči ni o ugroženosti crnogorske zajednice od strane Srba ili Mađara. To, međutim, ne znači da takva potreba tada nije postojala.

Sa ljudima iz Lovćenca ovog puta, šesnaest godina kasnije, stupio sam u kontakt na zaobilazan način. Jedna devojka iz Vrbasa završila je studije etnologije i antropologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na kome radim. Znajući da je poreklom Crnogorka, pitao sam je da li poznaje nekoga iz Lovćenca sa kim bih mogao da stupim u kontakt. Nije znala nikoga, ali je njen brat imao druga iz tog sela. Stupio sam sa drugom njenog brata u kontakt, ali je on smatrao da nije najpogodniji za temu kojom sam se bavio; on spada u grupu nacionalno nezainteresovanih, ili bar nacionalno skeptičnih, pa me je uputio na nekoga ko je aktivno uključen u rešavanje tog problema. Osoba na koju me je uputio bio je 33-godišnji Crnogorac, honorarno zaposlen u državnoj firmi, koji se iz hobija bavi snimanjem reportaža o predelima Crne Gore.² Iako je u početku, zbog složene političke situacije u odnosima između Srbije i Crne Gore i moguće zloupotrebe i manipulacije, bio uzdržan, izuzetno se zainteresovao za saradnju, smatrajući da bi to mogla biti prilika za popravljjanje imidža svoje zajednice: želeo je da pokaže da Crnogorci nisu takvi kakvim se prikazuju u medijima. Naime, u medijima, smatra on, uglavnom prikazuju ekstreme, dok je najveći broj Crnogoraca u Lovćencu umeren. Dok sam ja u njemu video sredstvo za ostvarenje svojih istraživačkih ciljeva, on je u meni video sredstvo za borbu za interese svoje zajednice. U početku je razmišljao na način koji je uobičajen za ljude koji žele da u što boljem svetlu predstave svoju zajednicu, odnosno, u skladu sa predstavama koje obični ljudi imaju o istraživačima. Smatrao je da treba da me odvede do ljudi koji najviše poznaju istoriju njihove zajednice, koji bi mogli da mi ispričaju kako je "zaista nekada bilo". Ja sam se ipak odlučio da od njega tražim da me upozna sa različitim ljudima od kojih bi posredno mogao da saznam koje su uspomene danas do-

² Odmah sam naišao na potvrde nekih stereotipa o Crnogorcima: nijedan od mojih sagovornika mi u prvom kontaktu nije ukazao nikakvo formalno poštovanje. Gotovo svi su odmah počeli da mi se obraćaju sa "ti", iako sam bio stariji od mnogih i dolazio sa jedne visokoškolske ustanove.

minantne u Lovćencu, kakvu one ulogu imaju u procesu identifikacije zajednice, i na koji način i u kojim prilikama se one manifestuju. Kada je to shvatio promenio je prvobitni plan i raspored ispitanika kod kojih će me voditi.

Životna priča mog prvog ispitanika i, praktično, mog domaćina, gotovo da je tipična za nacionalno osvešćenog Crnogorca u Lovćencu. Moj domaćin je krajem devedesetih godina, kada je izbio sukob između srpske i crnogorske političke elite, i kada je postalo izvesno da se Crna Gora nalazi na putu emancipacije, bio učlanjen u Liberalni savez Crne Gore Slavka Perovića; Perović je predstavnik nacionalističke struje koja se zalagala za nezavisnu i proevropsku Crnu Goru, mnogo pre nego što su takav kurs zauzeli i oni koji danas vode Crnu Goru. Moj ispitanik mi je sa ponosom pokazao člansku kartu stranke iz devedesetih godina. Nakon toga se moj domaćin uključio u osnivanje i rad društva "Krstaš", koje neguje crnogorsku kulturu i identitet i bori se za interese Crnogoraca u Srbiji. Nakon izvesnog vremena uvideo je da je taj pokret krenuo u za njega neželjenom smeru, kao i da pojedinci to udruženje koriste za lično bogaćenje i promociju, pa je istupio iz udruženja i odlučio se da samostalno deluje, odnosno, da se malo odvoji od političkog delovanja, nastavljajući da radi na promociji svoje zajednice. On je smatrao da je njegova dužnost da mi pomogne prilikom istraživanja, i trudio se da prikaže sve političke i kulturološke modele u svom selu, ali da posebno istakne postojanje umerene i realne struje koja nije politizovana. Takođe je smatrao da je neprihvatljivo da mi bilo šta naplati dok sam boravio u Lovćencu, kao i da je, u skladu sa crnogorskim gostoprimstvom, normalno da mi ponudi smeštaj u svom domu. Ja sam to rado prihvatio. Tokom mog boravka proveo me je kroz sva znamenita mesta svog sela i upoznao sa većinom važnih ljudi u selu koji imaju šta da kažu o problemu koji me je interesovao. Posebno mi je bio interesantan jedan detalj, a koji se odnosi na percepciju i evaluaciju prostora, odnosno, na simboličku geografiju i antropologiju pejzaža. Naime, moj domaćin mi je ukazao na činjenicu da od Beograda do Lovćenca praktično ne postoji nijedno prirodno uzvišenje (planina ili brdo); u Lovćencu postoji više brežuljaka koji i stanovnicima i posetiocima pružaju utisak da tu žive gorštaci. Taj podatak važan je kao stalno podsećanje na stari kraj koji je prepun planina. Ova činjenica sigurno je, bar donekle, olakšavala aklimatizaciju i prilagođavanje prvih doseljenika.³

³ Zanimljive su bile situacije u kojima se odlučivalo kako da moji domaćini izaberu prave ispitanike za mene. Pokazivali su mi različite osobe i birali one najupečatljivije, od kojih bi mogao da dobijem najviše materijala za analizu. Prilikom odlučivanja kojeg ispitanika da mi preporuči, moj glavni domaćin konsultovao se sa svojim prijateljem. Predložio je jednog vlasnika ugostiteljskog objekta i jednog čoveka bez posla; obojicu je poznavao i mislio je da će njih dvojica zajedno činiti zanimljiv tandem. Rekao je: "Vodim ga kod X! On nije ekstrem, s njim može da se razgovara." Ali, njegov prijatelj nije smatrao tako: "X nije ekstrem?! Šta je tebi?! Ti bi da spojiš njih dvojicu, X i Y? To neće

Traganje za paradigmatičnim ili reprezentativnim primerom životne priče

Životna priča mog domaćina, međutim, ne pokazuje svu složenost procesa identifikacije Crnogoraca u Srbiji. Zato sam se usmerio na traženje neke osobe čija bi životna priča mogla biti pogodan primer za moje namere. Trebalo je naći osobu u čijoj se životnoj priči osećaju moralne dileme, identitetske krize, kulturološke nedoumice, unutrašnji sukobi itd. Bio mi je potreban primer pojedinca koji sadrži sve, ili bar većinu, modela ponašanja koje nalazim i na nivou grupe.

Jedan od logičnih izbora bio je prvi čovek u selu. Predsednik Crnogorske partije i udruženja "Krstaš" je ista osoba, i Lovćenčanin je. U ovom radu koristim samo njegove inicijale: N.S.⁴ Ta činjenica od Lovćenca čini epicentar crnogorskog nacionalizma u Srbiji. N.S. se, navodno, ranije bavio sumnjivim poslovima po Rumuniji: bio je, kažu, vlasnik nekih kockarnica. Njegovi seljani ga opisuju kao izrazitog individualca koji je uspeo da se distancira od svih pametnih ljudi iz Lovćenca, i za sebe je prigrabio svu vlast. Danas, iako daje intervju za medije, i ima podršku crnogorske države, u svom selu predstavlja manjinu i ima malu podršku. On se nalazi u nezavidnoj poziciji koja mu onemogućava da postane lider svih Crnogoraca u Srbiji, odnosno, da bude njihov predstavnik. Kao prvo, Crnogorci u Srbiji su brojna i heterogena skupina koja sledi različite kulturne i političke programe. Kao drugo, N.S. potiče iz jedne male sredine, i iza sebe nema uspešnu i dugu karijeru, nije poznat širem krugu ljudi, pa samim tim nema neophodan autoritet i kredibilitet. Teško je poverovati da će Crnogorci iz srpskih gradova, među kojima ima i članova Srpske akademije nauka, ikada prihvatiti da ih vodi malo poznati čovek iz male sredine. Neki meštani ga kritikuju zbog toga što ideju i instituciju Crnogorske pravoslavne crkve koristi isključivo u političke svrhe⁵, drugi mu zameraju što je, navodno, proneverio mnogo državnih para, treći što je težak za saradnju. U izjavama za novine on ističe da se kasni s organizovanjem Crnogoraca u Srbiji, zalaže se za uvođenje crnogorskog jezika u škole i u institucije u mestima u kojima Crnogorci čine većinu, bori se za stvaranje nacionalnog saveta Crnogoraca u Srbiji, kao i za nezavisnu televiziju crnogorske manjine. Mišljenja je da Crnogorcima pretilo da u Srbiji postanu građani drugog reda, i da je za to kriva kako država Srbija, tako i sama cr-

biti dobro. Y će početi da provocira X-a, X će da poludi, i svašta će da ispadne! Bolje da ih ne spajaš." Moj domaćin se na kraju složio sa drugom, i mi smo tom prilikom razgovarali samo sa X-om.

⁴ Godine 2008. osnovana je Crnogorska partija u Srbiji, a nešto pre toga i Udruženje Crnogoraca u Srbiji "Krstaš": partija se bori za politička prava, a "Krstaš" za očuvanje kulture i tradicije Crnogoraca u Srbiji.

⁵ Nepriznata crkva koju, osim bugarske i italijanske pravoslavne crkve, ne priznaje nijedna druga pravoslavna crkva.

nogorska zajednica koja je inertna. Njegova kuća je jedna od novijih i lepših u Lovćencu, a vozi i luksuzan džip. Zaposlen je u opštini Mali Idoš, kao potpredsednik opštine. Iako sam pokušao da ga nađem i obavim intervju s njim, nisam uspeo. Moj domaćin je mišljenja da je N.S. namerno izbegao sastanak, plašeći se provokacije. Iz medija sam saznao da je imao više sastanaka sa raznim političkim ličnostima (s ambasadorom Belgije i s predsednikom skupštine Vojvodine, na primer), kao i da je više puta putovao u inostranstvo kako bi od raznih institucija pribavio podršku za svoj rad.

Ne uspevši da dobijem životnu priču prvog čoveka u selu, pokušao sam da proučim životnu priču S.P., mladog Crnogorca iz Lovćenca koji je u jednom periodu svog života odlučio da se preseli u Crnu Goru, da se "vрати korijenima". U Vojvodini je završio osnovnu i srednju školu, kao i fakultet. Njegovu priču nisam čuo direktno, nego sam je preuzeo s interneta. On se ponosi time što je Crnogorac i budući da često nastupa na televiziji, to stalno ističe. On je zahvalan svome ocu što ga je stalno ispravljao kada pogreši prilikom govora, učeći ga izvornom crnogorskom narečju i akcentu. Rado se seća da su mu deda i baba pričali kako je Crna Gora, i njihovo konkretno mesto porekla, jedno jako lepo mesto koje treba posetiti. U sećanju mu je ostalo i to da su u Crnoj Gori uvek bili lepo dočekani kada bi otišli u posetu ili na odmor. Vojvodinu doživljava kao svoj zavičaj, pa ga uvek spopadne jeza kada dođe u posetu iz Crne Gore. U njegovoj priči uočava se nekoliko motiva. Prvi se odnosi na to kako je i u kojoj meri Vojvodina, kao kulturološki i prirodno potpuno drugačija sredina od crnogorske, uticala na mentalitet i kulturu Crnogoraca. On smatra da je Vojvodina znatno umekšala jak crnogorski temperament i karakter, dajući mu jedan novi kvalitet. Zbog toga on danas pokušava da u Crnoj Gori iskoristi te svoje prednosti, odnosno, da u Crnu Goru prenese neke kulturne vrednosti iz Vojvodine. Te vrednosti najpre se ogledaju u razvijanju multikulturalnosti. Drugi motiv odnosi se na napore Crnogoraca da u srcu Vojvodine sačuvaju "tradiciju i kulturu svojih korijena". Ponosan je i srećan zbog činjenice da je imao priliku da odrasta u jednoj autentičnoj crnogorskoj sredini gde je praktično, zajedno s ostalim stanovnicima sela Lovćenac, bio u obavezi da sačuva crnogorsku kulturu. On smatra da Crnogorci treba da budu ponosni zbog svoje slobodarske tradicije, kao i zbog svojih fizičkih karakteristika (visine). Prilikom upoređivanja žena u Crnoj Gori i žena u Vojvodini, smatra da brdoviti predeli Crne Gore utiču na stvaranje uzvišene ženske lepote, ali da Vojvođanke imaju nekakav poseban šarm, da su ženstvenije, te im na neki način daje prednost.

Nisam imao dovoljno materijala za analizu ni u ovom slučaju. Osim siromašne građe koja nije dovoljna za celovitu životnu priču, prethodne priče bile su, na osnovu informacija koje sam imao, previše identitetski jednostavne, jednolijske. One nisu pokazivale svu složenost identifikacijskih procesa Crnogoraca u Vojvodini, nisu pokazivale dramatiku i dinamiku. Osim toga, svi pomenuti potencijalni ispitanici bili su na neki način politički aktivni, pa sam pretpostavio

da bi njihova biografija bila previše usklađena s njihovim interesima. Neupotrebljivost njihovih životnih priča bila je tako posledica njihove pozicije u proučavanoj zajednici, iz koje je proisticala nedovoljna otvorenost i iskrenost.

Na kraju su me uputili na čoveka oko koga su se mnogi složili da bi mogao biti zanimljiv sagovornik. On je tokom života išao iz krajnosti u krajnost, tragaajući za identitetom koji odgovara i njegovoj ličnoj savesti, i interesima njegove zajednice. Njegova životna priča se pokazala kao veoma pogodna za analizu i kontekstualizaciju. Taj čovek je, iako kao mlad talentovan fudbaler i potencijalni student likovne akademije, počeo vrlo rano da radi u očevom kafiću i ostao u Lovćencu; tragajući za identitetom prešao je put od srpskog nacionaliste, preko zagovornika građanske opcije, zatim preko crnogorskog nacionaliste, pa do religijskog fundamentaliste. Nekoliko razgovora koje smo vodili obavili smo u njegovom kafiću, odnosno u njegovoj kancelariji. Razgovor je tekao glatko. Njemu sam prepustio da sam bira smer u kome će ići, tek povremeno ga vraćajući na određene teme. Odmah mi je stavio do znanja da neće da razgovara ukoliko sam novinar; imao je negativna iskustva s novinarima. Istakao je da kod njega u kafiću nije moguće dobijati piće na veresiju. Da bi se poslovalo sa Crnogorcima, rekao mi je, potrebno je dobro poznavati psihologiju tog naroda. One malobrojne goste kojima dopušta da plaćaju na odloženo nikada ne podseća na činjenicu da mu duguju, nego pušta da ih njihov osećaj časti izjeda i natera da plate. Ponosi se činjenicom da su Lovćenčani najjači ljudi u regionu, i da niko iz drugih sela ne sme da dođe u njihovo selo i pravi probleme. Kako mi je rekao, Lovćenac je uvek bio pošteđen reketiranja, zato što niko nije bio siguran da li iza svega stoji crnogorska mafija. Naglasio mi je da niko ne sme da gleda tuđu devojku ili ženu, i indirektno i suptilno napomenuo da bih mogao imati probleme ukoliko budem poželeo da intervjuišem žene. Nije želeo da se identifikuje sa svim pripadnicima crnogorske zajednice u istoj meri, budući da, po njemu, pripadnici pojedinih plemena ili bratstava stoje u hijerarhijskom odnosu jedni prema drugima. Osećao je za potrebno da mi objasni kako on i predsednik crnogorske partije nisu iz istog plemena, kako to neki vole da kažu. Predsednik partije je iz Malih Cuca, koji su, po mom ispitaniku, sumnjivog (vlaškog ili romskog) porekla, dok je on iz Veljih Cuca, koji su pravi Crnogorci. Odmah je pokušao da mi objasni lokalne odnose i kontekste. Objasnio mi je da su Lovćenčani iz Stare Crne Gore (okolina Cetinja), i da su drugačiji (po njemu bolji) od Feketićana, koji su iz primorskih delova Crne Gore; on ih pežorativno naziva Lacmanima (Latini-ma) i, u skladu sa herojskom etikom, nema naročito visoko mišljenje o njima. Za razliku od drugih Crnogoraca iz okoline, jako zazire od Mađara, za koje smatra da su dobro organizovani, lukavi, i da neprekidno rade na političkom, ekonomskom i kulturnom unazađivanju i istrebljivanju Crnogoraca, kojih je znatno manje u regionu.

Svoj put traganja za sopstvenom identitetskom formulom započeo je kao srpski dobrovoljac u paravojsci Vuka Draškovića tokom ratova devedesetih go-

dina XX veka, odnosno, kao pristalica radikalnije varijante koja se borila protiv komunizma, a za srpski nacionalizam. Smatrao je to tada okvirom koji može da mu osigura pravilnu orijentaciju, i čvrsto i ispravno identitetsko i političko uporište. Zatim je uvideo da nacionalizam, pogotovo srpski, nije ideološki okvir koji može jednom Crnogorcu da omogući pravilno razumevanje sebe i svoje zajednice, kao i da ne omogućava lični prosperitet i političku karijeru. Okrenuo se u tom periodu građanskoj opciji, i to struji koja jako naginje vojvođanskom autonomaštvu: postao je član Lige socijal-demokrata Vojvodine, na čijem je čelu bio Nenad Čanak. Koristeći činjenicu da je iz mešovitog braka (otac Crnogorac a majka Mađarica), pokušao je da pronađe mesto u društvu za sebe i svoju manjinsku zajednicu kroz demokratsku i građansku inicijativu. Razočaravši se u ljude koji naginju toj opciji, i uvidevši da se za crnogorske interese neće moći izboriti ni u takvom okruženju, iako je mogao steći neke beneficije za sebe lično, opredelio se za sve jači i glasniji pokret Crnogoraca u Srbiji. Taj pokret je isticao nezavisnost i politički integritet Crnogoraca, i radio na nacionalnoj emancipaciji. Taj pokret, međutim, nije imao širu podršku Crnogoraca iz srpskih gradova, i ostao je lokalnog značaja. Istovremeno je moj ispitanik izgubio poverenje u rukovodioce tog pokreta, i ponovo ostao na identitetskoj vetrometini. Jedinu jaku uporišnu tačku pronašao je u pravoslavlju, i to onom koji zagovara Srpska pravoslavna crkva. Ne mogavši da u etničkom smislu pronađe bilo šta izvesno u crnogorskoj istoriji, on se okrenuo izvesnijim slojevima religijskog aspekta crnogorskog identiteta. Postao je vatren zagovornik istočne verzije hrišćanstva, pokušavajući mladima iz sela da usadi ljubav prema ovoj, po njemu, izvornoj i najispravnijoj hrišćanskoj crkvi.⁶ CPC smatra političkom tvorevinom koja u sebi nema nikakve duhovnosti. Zato, budući da slika ikone, svoje radove neće da proda predstavnicima ili članovima CPC; smatra da oni toga nisu dostojni. Boli ga to što, osim za velike verske praznike, Crnogorci iz Lovćenca gotovo i da ne idu u crkvu; malobrojni bosanski doseljenici su mnogo redovniji u crkvi nego Crnogorci. Latinske slojeve crnogorske kulture, koje on uočava, pokušava da potisne, smatrajući to nečim negativnim, odnosno, latinska kul-

⁶ I ja sam, kao i mnogi drugi, došao u sukob sa njim zbog njegovog isključivog religioznog stava. Nakon njegovog upornog i agresivnog pokušaja da me ubedi kako je hrišćanstvo jedina ispravna religija, ja sam pokušao da mu ukažem na izvesne kulturne aspekte religioznosti, odnosno da branim stav da je budizam primeren istočnjacima 4. veka pre nove ere, i da je to za njih jednako efikasan put ka Bogu, kao i hrišćanstvo za nas danas. On je meni pokušao da objasni da budizam nema razvijenu teologiju kao hrišćanstvo, i da stoga nema osloboditeljski karakter. Atmosfera je postala napeta, i mi smo prekinuli razgovor. Pre razgovora sa njim upozoravali su me da je pola sata razgovora sa njim sasvim dovoljno, i da je sve preko toga "na vlastitu odgovornost". U selu mnogi smatraju da je zastranio. Naročito je negativan prema katoličanstvu, iako mu je majka Mađarica katoličke veroispovesti. Takođe, vrlo je kritičan prema konceptu ekumenizma iza koga, po njemu, stoji međunarodna zavera.

tura po njemu nije prihvatljiv kulturni model za pravoslavce.⁷ Njegov kafić predstavlja danas jedno od kulturno-zabavnih centara sela, kao i jedno od žarišta kulturnog osvešćivanja i identifikacijskog modelovanja Crnogoraca u Lovćencu, u kome se uglavnom okupljaju mladi; u njemu nema crnogorskih simbola, i u njemu se povremeno okupljaju i predstavnici ostalih političkih opcija. Vlasnik je posebno ponosan na to što u njegovom kafiću nema incidenata. Drugo žarište čini kafana "Cetinje", koja se nalazi u centru sela, u kojoj se okupljaju stari Lovćenčani pijući kafu dok ih sa zidova gledaju istorijske ličnosti Crne Gore. Ovde praktično nema nekog naročito artikulisanog programa ili cilja; reč je o mestu okupljanja na kome se na razne načine neguje sećanje na zavičaj i period doseljavanja, i u kome se bez prevelikog žara razgovara o aktuelnim temama i problemima. Treće žarište predstavlja klub "Krstaš" koji se nalazi prekoputa kafane "Cetinje"; to je istovremeno i sedište nacionalnog udruženja s istim nazivom, koje je prepuno nacionalnih simbola (zastave, portreti). Ovo žarište, po rečima mojih domaćina, ima najmanje pristalica i najslabije je posećeno, iako je politički najartikulisanije. Tokom mog boravka u selu klub je bio zatvoren te ga nisam mogao proučiti.

Moj ispitanik, vlasnik kafića, ima zanimljivu vojničku biografiju koja nam pruža obilje materijala za proučavanje identiteta. Tokom devedesetih godina moj ispitanik bio je više puta mobilisan i slat u rat u Hrvatsku. Sada shvata da su ga često mobilisali zato što je bio aktivan u stranci "Srpski pokret obnove" Vuka Draškovića, koja je tokom devedestih godina predstavljala najjaču opozicionu stranku. Pristalice ove partije bile su kažnjavane od strane režima na razne načine. Osim prebijanja po mitinzima, režim Slobodana Miloševića je ove opozicionare, tako bar govore glasine, smišljeno slao u rat. To je imalo dvostruku funkciju; budući da je stranka Vuka Draškovića u to vreme bila nacionalistička, verovalo se da će njegove pristalice biti dobri i ubeđeni borci za srpsku stvar, čime bi se pomoglo ostvarivanju plana koji je imao i sam režim: oslobođenje srpskih zemalja, odnosno, osvajanje novih teritorija. S druge strane, ukoliko bi se pokazalo da pristalice Vuka Draškovića nisu dobri ratnici, i ukoliko bi zbog toga mnogo njih poginulo, režim bi opet bio na dobitku: opasnih opozicionara bi bilo manje. Kafedžija iz Lovćenca je bio svedok događaja kada su on i njegovi drugovi bili poslani u bitku bez oružja i plana, zbog čega je dosta ljudi iz njegove jedinice poginulo; svi su, naravno, bili sledbenici politike Vuka Draškovića. Umorivši se od tolikog jalovog ratovanja, on odlučuje da se zakonski zaštiti od dalje mobilizacije. Odjavio je svoje boravište u Lovćencu, i prijavio se na novoj adresi u Crnoj Gori; postaje, praktično, građanin Crne Gore, i podložan crnogorskoj vojnoj službi. U tom periodu mnogo

⁷ Etnička osnova stanovništva Crne Gore je složena, ali preovlađuje uverenje da su dva sloja dominantna: preslovenski sloj koji je romanizovan, i slovenski sloj. Ovaj prvi sloj moj sagovornik označava pojmom "latinski".

Ljudi u Srbiji je menjalo svoju adresu, prijavljivalo se na jednoj adresi a živelo na drugoj, kako ih ljudi koji vrše mobilizaciju ne bi mogli naći. Kafedžija je ostao da živi u Lovćencu, ali je zvanično njegova adresa bila u Crnoj Gori, što mu je omogućavalo da situacijski upotrebljava svoja različita mesta prebivališta. Budući da su Crna Gora i Srbija tada još uvek činile jednu državu, Saveznu Republiku Jugoslaviju, on je praktično ostao u istoj vojsci, ali je njegov teritorijalni razmeštaj sada obezbeđivao mogućnost izbegavanja mobilizacije, odnosno drugačiju dinamiku vojnog angažovanja. Međutim, kada je došao rat između NATO-a i SR Jugoslavije 1999. godine, njega su po inerciji pozvali u njegovu staru vojnu jedinicu koja se nalazila na teritoriji Srbije. Rešen da ne ide u rat, došao je u mobilizacioni centar da im kaže da on više ne pripada toj jedinici, i da je njegova baza sada u Crnoj Gori. Poznajući crnogorski mentalitet, i želeći da ga isprovociraju, starešine su mu pred svima rekle: "Nismo znali da su Crnogorci kukavice". On je pobesneo, napao oficira, uzeo pušku i priključio se vojnoj jedinici u Srbiji, iako nije morao; bila je, međutim, povređena njegova čast. Iako bez ikakvog čina, izborio se, snagom svoje ličnosti, za to da grupa mobilizovanih momaka iz Lovćenca i okoline predstavlja posebnu celinu, da se sami organizuju; na svaku komandu koja im se nije sviđala oni su pretpostavljenima pretili da će se okrenuti i vratiti kući. Iako u njegovoj priči verovatno ima preterivanja, nije nemoguće da se sve tako i zbilo. Crnogorci u Lovćencu, čak i danas, često imaju veoma jak karakter i ne prihvataju institucionalne okvire, dok veoma drže do ličnog junaštva i časti. Osim toga, vojska Jugoslavije je u to vreme već bila organizacijski načeta, bez jasnog plana, ideološke orijentacije, bez prevelikog autoriteta; država nije funkcionisala na efikasan način, i vladala je velika konfuzija koja je omogućavala samovoljno ponašanje koje je naš ispitanik naveo.

Ovde se, međutim, njegov složeni identifikacijski proces ne završava. Naime, nekako u to vreme dolazi do serije oružanih incidenata između dve opcije u Crnoj Gori: autohtone i prosrpske. Jednu je vodio Milo Đukanović, premijer Crne Gore, koji je imao podršku policije Crne Gore, kao i stanovništva primorja i centralnih delova Crne Gore. Drugu je vodio Momir Bulatović, predsednik republike, koji je imao podršku federalne vojske i stanovništva pretežno severnih delova Crne Gore. Kako je moj ispitanik u to vreme bio mobilisan, tačnije, nosio je uniformu vojske Jugoslavije, uplašio se da bi neko nekad mogao da otkrije podatak da je on u trenutku sukoba između onih koji su za slobodnu i nezavisnu Crnu Goru, i onih koji su za jedinstvo sa Srbijom, bio u uniformi vojske koja predstavlja okupatora, iako faktički nekoliko stotina kilometara udaljen od mesta incidenta. Tada je bio spreman da ostavi oružje i napusti vojsku Jugoslavije, objašnjavajući starešinama da je to za njega moralni i nacionalni čin. Iz ove njegove priče vidimo sa koliko različitih modela je naš junak morao da kalkuliše, i kako je proces identifikacije Crnogoraca u Srbiji bio više nego dinamičan i složen; u različitim periodima jedan obrazac

ima drugačija, čak suprotna značenja. Takođe, značenje jednog obrasca ne mora biti isto u različitim diskursima; jedno značenje ima u političkom, a drugo u kulturnom diskursu.

Analiza

Prvi zadatak koji sam sebi u ovom ogledu postavio bio je da proverim upotrebljivost i funkcionalnost biografskog metoda u proučavanju Crnogoraca u Srbiji. Može se reći da, iako je ovaj metod dao dosta vrednu građu, njega u konkretnoj zajednici nije uvek lako i korisno upotrebljavati. Naime, ukoliko tragamo za paradigmatičnim ili reprezentativnim primerom procesa identifikacije crnogorske zajednice u Srbiji možemo se susresti s brojnim teškoćama. Većina pripadnika crnogorske zajednice koji žive u gradovima je nezainteresovana ili ne poseduje sve elemente "totalnog modela"⁸ crnogorskog identiteta, dok su pripadnici ove zajednice koji žive u selima prilično jasno politički i kulturno opredeljeni, i naginju asimilaciji ili bar prihvatanju srpskog modela u nekim bitnim stavkama (vidi Nedeljković 2008, 2009/a, 2009/b, 2010). Lovćenac je u tom smislu poseban, jer se u njemu dešavaju veoma raznovrsni i složeni identifikacijski procesi; većina, ipak, na ovaj ili onaj način, zagovara autohtonu teoriju i bori se za kulturnu i političku emancipaciju crnogorske nacije. To znači da bi pronalaženje osobe čija će priča biti paradigmatična moglo da se ostvari pre svega u Lovćencu. Ispostavilo se, međutim, da čak ni u samom Lovćencu nije bilo lako naći takav primer, i ja sam naišao na jedan nakon nekoliko bezuspešnih pokušaja.

Životnu priču mog ispitanika moguće je analizirati na nekoliko načina. Odmah se uočava da je etnički/nacionalni diskurs najfunkcionalniji kao teorijski ključ ili analitičko sredstvo. Jedan od načina da se priča analizira jeste da se izdvoje glavni tokovi ili teme njegove životne priče, i da se one razmatraju na liniji mesto porekla – mesto doseljavanja, odnosno lokalna zajednica – globalna zajednica. On se, kao prvo, bavi problemima crnogorske zajednice na lokalnom ili regionalnom nivou. U sklopu te teme ili oblasti, on pokreće nekoliko različitih podtema. Prva podtema je etno-psihologija Crnogoraca u Lovćencu. On pokazuje da njegovo uspešno poslovanje proističe iz njegovog poznavanja te problematike, i odabira ispravne strategije za rešavanje problematičnih situacija (veresija i pasivni oblik pritiska). Zahvaljujući poznavanju i razumevanju psihologije svog naroda, ostvaruje određene beneficije. Osim znanja o osobinama svojih sunarodnika koje može kapitalizovati, poseduje i znanja o njima koje ne može iskoristiti, zbog čega, na izvestan način pati – on nije u stanju da promeni mnoge, po njemu, negativne stvari kod pripadnika svoje zajednice (otuđenost

⁸ Ti elementi su nabrojani u uvodnom delu oglada.

od crkve). Druga podtema je specifičnost položaja ili statusa crnogorske zajednice u mikrosredini. U okviru te podteme moj ispitanik kombinuje lokalnu, regionalnu i etničku sistematizaciju i retoriku. S jedne strane, Lovćenčani imaju specifičan položaj koji im, u skladu s herojskom etikom, omogućava da se osećaju nadmoćno i superiorno, dok su, s druge strane, neprekidno izloženi diskriminaciji od strane mađarske i srpske većine, što se manifestuje kroz ekonomsko slabljenje. U okviru ove teme snažno je prisutna ideja maskuliniteta, koja se uzima kao značajna karakteristika crnogorske zajednice. Treća podtema je položaj samog ispitanika u okviru te zajednice, koji je, po njegovom mišljenju, veoma specifičan i uticajan. On je, praktično, predvodnik jedne posebne identitetske struje i autoritet za pitanja religije. Svoju moć bazira kako na znanju koje poseduje u oblasti religije (stalno kupuje i čita knjige o tome), tako i na svojoj relativno velikoj ekonomskoj moći (vlasnik je kafane), ali i na obilju slobodnog vremena koje ima i koje koristi onako kako želi. Uz sve to, on ima i solidno životno iskustvo koje mu omogućava da utiče na mlade Lovćenčane. Četvrta podtema tiče se unutaretničkog raslojavanja crnogorske zajednice u Lovćencu: postoji složena ali relativno definisana podela na pripadnike različitih plemena i bratstava. Razumevanje ove problematike omogućava da se shvate složeni odnosi između pripadnika iste zajednice.

Kao drugo, on se bavi opštim ili globalnim temama. On, u tom smislu, pokreće masu političkih, religioznih i kulturnih pitanja o kojima ima definisano mišljenje i jasan stav. Jedna od bitnih stvari jeste pitanje časti koje njega jasno opterećuje, i ima iracionalnu vlast nad njegovim postupcima. Druga podtema u okviru ove grupe pitanja jeste ekumenizam, koji on vidi kao veliko zlo.

Životnu priču moguće je sistematizovati i u skladu sa bitnim periodima u njegovom životu, a koji imaju različita društveno-politička i kulturna obeležja. Njegova priča ukazuje na postojanje jake granice u sećanju između perioda pre devedesetih godina 20. veka, i perioda nakon toga. Iz perioda pre zahuktavanja sukoba na prostoru SFRJ, od ispitanika smo saznali samo da je bio perspektivan fudbaler i slikar, ali da se ipak odlučio da ostane u selu i nastavi "tradiciju" porodičnog biznisa. Dok je prvi period siromašan za njega bitnim događajima, period nakon 1990. godine je izuzetno bogat. Iz njegovih priča o tom periodu saznajemo o njegovim životnim prekretnicama, dilemama i okvirima identifikacije. Takva sistematizacija vremenskih perioda indikativna je, jer nam govori kako smatra ovaj drugi period mnogo značajnijim i sadržajnijim, a ne samo vremenski bližim.

Njegova priča o drugom delu njegovog života dalje se može sistematizovati na nekoliko načina: vojnička karijera, politička karijera, "prosvetiteljska" ili teološka karijera, umetnička karijera, poslovna karijera. Prateći njegovu vojničku karijeru, vreme nakon devedesetih godina može se podeliti na periode u kojima su glavne teme bili aktuelni ratovi vođeni u Srbiji ili oko nje: rat u Hrvatskoj, bombardovanje Srbije od strane NATO-a, pa, u izvesnom smislu, i

sukob političkih elita Srbije i Crne Gore. Po političkom kriterijumu, njegov život u tom periodu obeležen je čestim promenama političkih partija ili opcija. Njegova teološka karijera može se pratiti pre i nakon njegovog uviđanja da bi mogao pokazivati pravi put mlađim stanovnicima sela.

U pojedinim aspektima njegovog života, u nekoliko njegovih karijera, a to se zapaža i kod mog prvog ispitanika ili domaćina što može biti značajno, upadljivo je da su pokret za emancipaciju i nezavisnost Crnogoraca u Crnoj Gori mnogi Crnogorci u Lovćencu zdušno podržali, kao i moj ispitanik, ali da su nakon nekog vremena postali razočarani institucionalizacijom tog pokreta, okrenuli mu leđa, i nastavili da deluju gotovo u istom duhu ali mimo organizacija ili udruženja. A u svim njegovim životnim praksama uočljiva je nemogućnost da se zadrži duže u bilo kakvoj organizaciji, pokretu ili da se trajnije veže za neku ideologiju. Uvek je razočarano napuštao svoju opciju koju je do tada podražavao. Ta ambivalentnost izgleda da nije lična karakteristika, nego da proizlazi iz jednog dubljeg kulturnog koda.

Ispitanik čiju sam biografiju izložio kao model za proučavanje, prepoznat je od strane svojih sunarodnika kao specifičan, odnosno kao paradigmatičan ili signifikantan primer nacionalne i etničke identifikacije Crnogoraca u Lovćencu. On potiče iz mešovitog (crnogorsko – mađarskog) braka, ali mu je njegova sredina praktično nametnula crnogorski okvir, s tim da je i on smatrao da mu taj okvir pruža više identitetskih prednosti od drugog, ili kombinovanog. Ne samo da je prihvatio obrazac očeve zajednice, nego je i razvio prezir prema obrascu majčine zajednice. On se veoma aktivno odnosi prema svojoj "izabranoj" etničkoj i nacionalnoj pripadnosti; ponosi se svojim poreklom i svojim mestom prebivališta ali donekle stoji po strani u odnosu na glavne identifikacijske tokove. On predstavlja posebnu struju, u kojoj se kombinuju različiti pristupi. Moj ispitanik je praktično (fizički) vezan za prostor Crne Gore, i u njemu često boravi. Prošao je kroz proces transformacije svoje identitetske formule; prolazio je kroz faze u kojima su, u identitetskom smislu, bile prisutne čak i suprotne tendencije u odnosu na druge faze njegovog života. Ono što se zapaža jeste da mnoge društvene procese, ako ne i sve, tumači uz pomoć etničkog/nacionalnog diskursa. U načelu je proevropski orijentisan, ali smatra da se iza pokreta za evropske integracije kriju mnogi partikularni interesi. Prilično je sklon emotivnim reakcijama, što utiče na čestu upotrebu stereotipa i pribegavanje idealizacijama.

Predstavljena biografija u sebi sadrži sve do sada zapažene ili pretpostavljene modele i/ili motive nacionalnog identiteta Crnogoraca u Srbiji. Tu je, kao prvo, podvojenost; on se, na globalnom planu, identifikuje i sa Srbima i sa Crnogorcima. On je tokom svog života primenjivao strategiju levitiranja između te dve zajednice/nacije. Kao drugo, tu nalazimo religiju kao osnov za nacionalnu identifikaciju, s tim da je kod njega taj aspekt veoma složen, upravo zbog složenih odnosa po pitanju pravoslavnih crkvenih organizacija u Srbiji i Crnoj Gori. On, iako je fundamentalista Srpske pravoslavne crkve, ne smatra da je to u su-

protosti s njegovim crnogorskim nacionalnim identitetom. Kao treće, on je uvek tokom svog života svojom društvenom praksom dokazivao svoje stavove, s tim što je to prilično teško za operacionalizaciju. On je učestvovao u ratovima za srpske interese, ali se pokušao izvući iz neprekidnog lanca mobilizacija prijavljujući boravište u Crnoj Gori. Na to se, kao četvrto, nadovezuje odnos između njegovog lokalnog ili regionalnog identiteta i nacionalnog ili etničkog identiteta. Kod njega nije moguće definisati regionalni identitet, koji se gradi i na osnovu regionalnog porekla u Crnoj Gori, ali i na osnovu toga što je stanovnik Vojvodine, tačnije Bačke. Međutim, jasno prepoznaje i izdvaja Lovćenčane kao posebne u mikrosredini, i samo se sa njima identifikuje u regionu. Kao peto, kod njega pronalazimo slojevitost etničkog identiteta jer, osim što se smatra Crnogorcem, on oseća priličnu distancu prema pripadnicima drugih crnogorskih plemena i bratstava. Njegov politički angažman, kao šesto, jasno, iako implicitno, prati njegovu liniju identifikacije i njegove lične strategije i interese. On je bio i član nacionalističke srpske stranke i građanske srpske stranke. Obeležje njegovog obrasca je i izrazita individualnost; on je opozicija svim strujama u selu, a njegov kafić je središte svih dešavanja mlađe populacije. Kao osmo, on dalje problematizuje fenomen mešovitih brakova, jer pokazuje jasnu netrpeljivost prema zajednici svoje majke (Mađarima), dok se potpuno identifikuje sa pripadnicima zajednice svog oca. Time, na izvestan način, potvrđuje pristajanje uz patrijarhalni model. Maskulinitet, kao bitno obeležje crnogorskog kulturnog obrasca, kao deveto, kod njega je očigledno; on više puta naglašava kako je osećao ponos zbog toga što su Lovćenčani najjači u okolini i što tu niko ne sme sa strane da radi bilo šta.

Koji su razlozi za poklapanje biografije mog ispitanika sa nekim parametrima idealnog modela crnogorskog identiteta, odnosno koji su razlozi za neka razmimoilaženja njegove životne priče s preovlađujućim stremljenjima u njegovoj zajednici? Postoji nekoliko pretpostavki. Kao prvo, reč je o čoveku iz mešovitog braka. Postoji rasprostranjeno uverenje da su "mešanci" ili "polutani" primorani da budu radikalni kako bi stekli poverenje svoje zajednice i ugled u njoj. Ta činjenica bi mogla objasniti zašto je gotovo uvek bio predvodnik u nekim procesima. Kao drugo, reč je o čoveku koji je potomak doseljenika u Srbiju. Dijaspora često, ili gotovo uvek, pokazuje znake pojačanog intenziteta etničkih i nacionalnih osećanja, jer je u novoj sredini neprekidno konfrontirana sa drugim etnicitetima i nacionalizmima. Kao treće, reč je o čoveku koji se bavi specifičnim poslom. Zbog toga on ima dovoljno sredstava i vremena da se posveti etničkim pitanjima, ali mu to omogućava da bude i ekonomski nezavistan i da zbog toga ne podleže kolektivnim modelima. Kao četvrto, reč je o specifičnoj karakternoj strukturi. Kao peto, reč je o specifičnom periodu u kome je on odrastao; u tom periodu identitet pripadnika njegove zajednice bili su suočeni sa specifičnim izazovima, koji su svi upućivali na jače pristajanje uz "tradicionalni" model etničkog identiteta.

Zaključak

Baveći se problemom crnogorske zajednice u Srbiji poslednjih nekoliko godina proučio sam različite aspekte i nivoe tog identiteta. Smatrao sam, međutim, da je, kao veoma signifikantno, potrebno prikazati i neku životnu priču pripadnika te zajednice koja bi pokazala svu složenost procesa kroz koje su ti ljudi prošli. Zbog toga sam se u ovom radu posvetio jednom slučaju koji sam obradio biografskim metodom. Biografski metod, koji sam ovde koristio u modifikovanoj formi, pokazao je sve svoje poznate karakteristike: on je i problematičan, ali i veoma vredan način sakupljanja građe. Slučaj koji je analiziran doneo nam je mnogo podataka o tome kako se na individualnom nivou vrši recepcija, razrada i prerada utisaka i sugestija koje se nude s institucionalnog nivoa, i kako se na interaktivnom nivou vrši adaptacija kako individualnih, intimnih i grupnih, odnosno javnih, predstava i interesa.

Literatura

- Crapanzano, V. 1984. Life – Histories. *American Anthropologist, New Series* 86 (4): 953-960.
- Etnički mozaik Srbije* – Prema podacima popisa stanovništva 2002. 2004. Beograd. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore.
- Kostić, D. M. 1963. *Promene u društvenom životu kolonista*. Beograd. Institut društvenih nauka.
- Mandelbaum, D. 1973. The study of life history: Gandhi. *Current Anthropology* 14 (3): 177-206.
- Nedeljković, S. 2007. "Antropološki pristup proučavanju etnogeneze: etnogeneza Crnogoraca". U *Antropologija savremenosti*, S. Nedeljković (ur.), 36-75. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Nedeljković, S. 2008. Individual Migrations of Montenegrins to Serbian Cities in the Post-Second World War Period. *Etnoantropološki problemi*, n.s. 3 (3): 171-188.
- Nedeljković, S. 2009/a. "Izazovi istraživanja savremenog crnogorskog identiteta". U *Izazovi savremenog crnogorskog identiteta: antropološko istraživanje transformacije identitetske formule Crnogoraca u periodu nakon II svetskog rata*, S. Nedeljković (ur.), 9-14. Kruševac: Baštinik.
- Nedeljković, S. 2009/b. "Problemi identiteta druge i treće generacije crnogorskih doseljenika u Srbiji". U *Izazovi savremenog crnogorskog identiteta: antropološko istraživanje transformacije identitetske formule Crnogoraca u periodu nakon II svetskog rata*, S. Nedeljković (ur.), 237-264. Kruševac: Baštinik.
- Nedeljković, S. 2010. Maskulinitet kao alternativni parametar etničkog identiteta: Crnogorci u Lovćencu. *Etnoantropološki problemi*, n. s. 5 (1): 51 – 67.
- Petrović, E. 1990. Etničke osobine crnogorskih kolonista u Bačkoj. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet. Beograd.

- Vasović, M. 1959. *Najnovije naseljavanje Crnogoraca u nekim bačkim selima*. Novi Sad: Matica srpska.
- Zeitlyn, D. 2008. Life History Writing and the Anthropological Silhouette. *Social Anthropology* 16 (2): 154 – 171.

Saša Nedeljković

Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Biography as the Paradigm of Ethnic/National Emancipation:
The Life Story of a Montenegrin from Lovćenac as a Source for
Studying The Ethnicity/Nationalism of
Montenegrins in Vojvodina

This paper is an attempt to complement the existing body of knowledge about the Montenegrin community in Serbia through the analysis of the life story of one Montenegrin living in a rural environment in Vojvodina. His life story contains all the hallmarks of identity which have been noted in earlier studies of Montenegrin identity, and sheds new light on certain aspects of it.

Key words: Montenegrins, Lovćenac, Serbia, Identity, biography

Biographie comme paradigme de l'émancipation
ethnique/nationale: récit de vie du Monténégrin de Lovćenac
comme objet de recherche sur l'ethnicité/le nationalisme des
Monténégrins en Voïvodine

Dans cet article nous tentons de compléter les connaissances déjà acquises sur la communauté monténégrine en Serbie par l'analyse du récit de vie d'un Monténégrin vivant en milieu rural en Voïvodine. Son récit de vie manifeste tous les syndromes en relation avec l'identité de la communauté étudiée relevés jusque là, éclairant en outre certains aspects de cette identité.

Mots clés: Monténégrins, Lovćenac, Serbie, identité, biographie

Primljeno / Received: 20. 03. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 10. 04. 2012.